

Россия Федерациясының чырыдышкын яамызы Тыва Республиканың өөредилге яамызы Чөөн-Хемчик кожууннун өөредилге эргелели Тус чернин бюджеттиг ниити билигнин өөредилге чери Чыргакы ортумак школазы		
ШМК-нын хуралынга көргөн. Протокол № <u>Фиг 2</u> /Сат З.Э/ « <u>29</u> » <u>август</u> 2023г	Директорнун өөредилге талазы-биле оралакчызы чөпшээрэн. <u>Онгак О.М.</u> /Донгак О.М./ « <u>29</u> » <u>август</u> 2023г	Школа директорунун талазы-биле  <u>Донгак О.М.</u> /Сат А. « <u>29</u> » <u>август</u> 2023г

6-гы класстың

тыва дыл эртеминиң

ажылчын программазы.

(ФКӨС, долу эвес ортумак школа)

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Хен-оол Оксана Баламовна

2023-2024 өөредилге чылы

Чыргакы, 2023ч

**Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге
ажылчын өөредилге программазы(6 КЛАСС)**

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

6 класстың “Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге ажилчын өөредилге программазын” Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажилчын программага (авторлары: Доржу К.Б, Сарыглар Ч.А., 2023ч) дүүштүр кылып тургускан.

ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ НИИТИ ТАЙЫЛБЫРЫ

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттыңан (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже сонгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээди алырыңа өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңа дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медреселдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылыңа хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылыңа өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге

дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ СОРУЛGAЗЫ:

Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тин негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң утказын шиңгээдири; баш бурунгаар планнаттыңан бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түннелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзаажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтук) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ УТКАЛЫГ ШУГУМНАРЫ

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртеминиң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүкте кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзаажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрээн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөредир.

ЭРТЕМНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Өөредилге планында «Төрээн (тыва) дыл» эртемни өөредиринге 6-гы класска неделяда 2 шак (чылда 68 шак) көрдүнген.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ (6 КЛАСС)

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ.

Өгбө дыл болгаш төрөл дылдар дугайында билиг.

Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.

Лексика.

Фонетика болгаш орфоэпия.

Орфография.Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы.

Морфология болгаш синтаксис.

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы.

Чугаа чорудулгазының хевирлери.

Сөзүглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказы.

Улуг каралап, таныжып болгаш сайгарып номчууру.

Тыва дылдың словарьлары.

Очулга словарьлары: тыва-орус, орус-тыва дээш о.ө., тайылбыр, орфографтыг словарьлар.

Лексикология болгаш фразеология.

Тыва дылдың лексиказын тывылган угунуң аайы-биле бөлүктээри.

Ниити түрк сөстөр.

Ниити түрк сөстөрнүн чамдык онзагай демдектери.

Чингине тыва сөстөр.

Өске дылдан сөстөрнү үлегерлеп алыры.

Моол дылдан үлегерлээн сөстөр.

Кыдат дылдан үлегерлээн сөстөр.Төвүт дылдан үлегерлээн сөстөр.Орус дылдан үлегерлээн сөстөр. Өске дылдардан үлегерлээн сөстөр.

Тыва дылдың лексиказын ажыглалының аайы-биле бөлүктээри.Ниити ажыглалдың сөстери.

Ховар ажыглалдың сөстери. Чаа сөстөр.

Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери.Диалектизмнер.

Мергежил сөстери.Терминнер.жаргонизмнер.

Ономастика

дугайында

билиг.Топонимнер.Гидронимнер.Этнонимнер.Антропонимнер.Зоонимнер.Космонимнер.

Фразеология дугайында билиг.Фразеологизмнер. Синоним фразеологизмнер.Антоним фразеологизмнер.

Морфология. Кылыг сөзү..Орфография.Чугаа культуразы.

Кылыг сөзү.

Кылыг сөзүнүн утказы,грамматиктиг демдектери.,синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөзүнүн уткалыг бөлүктери. Кылыг сөзүнүн дөзү. Кылыг сөзүнүн чогаадылгазы.Морфологтук арга.Синтаксистиг арга.

Бөдүүн,нарын,составтыг кылыг сөстери. Кылыг сөзүнүн болур,болбас хевирлери.

Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери.

Кылыг сөзүнүн залогтары. Кылыг сөзүнүн видтери.

Кылыг сөзүнүн наклонениелери. Кылыг сөзүнүн болуушкун наклонениези болгаш ооң үелери.

Болуушкун наклонениезинин эрткен, амгы,келир үелери.

Кылыг сөзүнүн дужаал наклонениези.

Кылыг сөзүнүн даар наклонениези.

Кылыг сөзүнүн чөпшээрел наклонениези.

Кылыг сөзүнүн кызыгаарлаар наклонениези.

Кылыг сөзүнүн хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары.

Наречие. Орфография. Чугаа культуразы.

Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг демдектери., синтаксистиг хүлээлгези.

Наречиелерниң тургустунары, оларны шын бижири.

Наречиениң уткалыг бөлүктери. Үениң наречиези. Туруштуң наречиези. Кылдының аргазының наречиези. Чылдагаанның, сорулганың налечиелери.

Хемчегниң наречиези.

Наречиелерни өске чугаа кезектеринден ылгап алыры.

Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы.

Ат орну – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Ат оруннарының бөлүктери.

Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири.

Ат орнунун морфологтуг сайгарылгазы.

Тест-айтырыглар

Чогаадыг-чурумал

Синтаксистиг грамматиканың кезээ болуру.

Сөс каттыжышкыны.

Сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөс.

ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАНАТТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨР

Бот-тускайлаң түннөлдөргө уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнөлээри), чүгө өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл-чорудулгазынга болгаш сонугалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль-этиктиг нормаларны (бодунун мөзү-бүдүжүгө хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнөлээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

– россияжи хамааты демнежилге деп билигниң утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунун төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунун мурнунга харыысалгалыг болурун угаап билири;

– бодунун кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунун болгаш чуртунун төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөткөнүнүн культурулуг өнчүзүнүн үндөзүннөрин билири;

– төрөөн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонугалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонугалының болгаш билииниң деңгээлиниң аайы-биле келир үедө мергежилин медреселдиг шилип алырынга белен болуру;

– кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур-дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээр;

– назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажил-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

– тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш-ажылга харысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин шингээдири;

– Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдү шингээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштиги делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтук культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажил-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түннелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шингээдири алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкаар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билер), *угаап шингээдири* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түннээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түннелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түннелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажил-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажил-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажылдарны тургузуп билер;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдири ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шингээдири чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандыраары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;

– бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуггалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;

– удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр;

– ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;

– чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база оон төнчүзүндө улам эки чедиишкинниң болурунун аргаларын сүмелээр;

– бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.

– өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;

– тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;

– ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;

– бодунуң чедиишкинниң азы чедиишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедиишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;

– сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;

– бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер-биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;

– бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскертип билир;

– бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шийтпир хүлээп алырының болгаш өөредилгиг база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың медерелдиг шилилгезин боттандыраарының үндезиннерин шиңгээдип алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниңбүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

–чүвелерни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;

– чүвелерни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмейлешкек демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;

– сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шийтпирин бадыткаар;

– сөзүглелден хереглеттиниң турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;

– сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долузу-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;

- сөзүглелде чуруп көргүскөн болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмейлешкек чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданыышкынны болгаш түңнелдерни кылыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;
- словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни иденкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдип алыр сонуургалын сайзырадыр.

Өөредилгениң харылзажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;
- бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;
- дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
- бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);
- бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дугуржуп ап шыдаар;
- бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;
- чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржип билир;
- чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележип шиитпирни үндүрер;
- өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- эш-өөрү азы башкызы-биле демнежип ажыл-чорудулганы организастан билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;
- маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;
- харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередир, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-биле янзы-бүрү дыл аргаларын медеделдиг ажыглаар.

Эртем талазы-биле (предметтиг) тодаргай түңнелдер. 6 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- төрөл дылдар дугайында тайылбырлаар;
- дириг болгаш өлүг дылдарның ылгалынтайылбырлаар;
- түрк дылдарны санап адаар;

Чугаа чорудулгазы болгаш оон хевирлери

- кол болгаш элдээрткен медээни билип ап шыдаар;
- чүгүртү азы улуг-каралап, таныжып база шинчилеп-сайгарып номчуур;
- номчааны чечен чогаал сөзүглелин сактып бижиир;
- аас болгаш бижимел монологтарны, чугааның сорулга болгаш болуп турар байдалының (чериниң) аайы-биле аңгы-аңгы темаларга диалогтарны тургузар;

Лексикология болгаш фразеология

- тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказын тайылбырлаар – үлегерлээн лексика (ниити түрк, моол болгаш төвүт, кыдат, эрги болгаш чаа орус үлегерлеп алыышкыннар).
- ниити ажыглалдың сөстөрүн ылгап билир болгаш чугаага ажыглаар;
- кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүн: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер, эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), неологизмнер, жаргоннарны ылгаар, сөзүглелден тывар;
- литературлуг дылды диалектизмнерден ылгаар;
- хуу аттарның янзыларын: топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер база космонимнерни ылгап билир, сөзүглелден тывар, чижектерге көргүзөр;
- орус-тыва дылдарда дөмейлешкек фразеологизмнерниң (быжыг сөс каттыжыышкыннарының) чижектерин айтыр, оларның синоним сөстөрүн тывар;
- фразеологизмнер-биле домактарны тургузар;
- үлегерлеп алыышкыннарның, кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүн, фразеологизмнерниң бодунуң болгаш өскелерниң чугаазында чөптүг ажыглаттынып турарын хайгаараар;

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы

- кылыг сөзүнүң наклонениелериниң кожумактарын, болуушкун наклонениезиниң үе (эрткен үелер – шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг; амгы үелер – тодаргай болгаш тодаргай эвес; келир үе болгаш болгалак келир үе), кылыг сөзүнүң болбас болгаш немелде утка илередир хевирлериниң, наречиеиң кожумактарын таныыр;

Морфология. Чүве ады. Демдек ады. Кылыг сөзү. Наречие. Ат орну

- морфологияның кол билиглерин тодарадыр;
- грамматиктиг утказының болгаш морфологтут демдектериниң аайы-биле тускай чугаа кезектерин таныыр (чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү);
- дузалал чугаа кезектерин таныыр;
- чүве адының грамматиктиг утказының болгаш морфологтут демдектериниң (сан, падеж, хамаарылга хевири) аайы-биле; демдек адының утказының болгаш морфологтут демдектериниң (шынарның демдек адының чадалары) аайы-биле тодарадыр;
- тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, хуу болгаш ниити чүве аттарын тодарадыр;
- чүве адының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар;
- чүве адын саннарга, падежтерге, арыннарга өскерттир;
- чүве адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр;
- чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыынтайылбырлаар;

- домакка чүве адының доора падежтерининг кожумактарын шын ажыглаар;
- адаарының падежинде чүве адын адалга кылдыр ажыглаар, домакка кол сөс болурун билир;
- тургузуунун аайы-биле бөдүүн, нарын (дефистеп, тудуштур, аңгы кылдыр бижиир) чүве аттарын ылгаар;
- чүве адындан демдек адын тургузар;
- укталган, укталбаан демдек аттарын; шынарның, хамаарылганың демдек аттарын тодарадыр болгаш чугаага ажыглаар;
- шынарның демдек адының чадаларын (өйүндө, кошкадыр, күштелдирер), оларның уткаларын тодарадыр;
- *-лыг, -зыг, -кыр, -кы* деп кожумактар болгаш оларның фонетиктиг вариантылары-биле демдек аттарын тургузар;
- сан адын морфологтуг демдектерининг аайы-биле тодарадыр;
- тургузуунун аайы-биле бөдүүн, нарын, каттышкан сан аттарын; утказының аайы-биле түң болгаш дугаар сан аттарын; чыырының, үүрмектээрининг, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттарын ылгаар, шын адаар болгаш бижиир;
- тыва дылда хемчег илередир сөстөрнү шын ажыглаар;
- сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар, сан адының киржилгези-биле нарын сөстөр болгаш фразеологизмнерни тургузар;
- чүве ады, демдек ады, сан адының синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
- аттыг чугаа кезектерининг морфологтуг сайгарылгазын кылыр;
- Доозукчунун өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:*
- *сөс тургузуунга болгаш сөс чогаадылгазынга алган билиглерин херек кырында ажыглаар;*
- *фонетика болгаш шын адалга талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин чугаага херек кырында ажыглаар;*
- *морфологияталазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин шын бижилгеге ажыглаар;*
- *аттыг чугаа кезектерининг синтаксистиг хүлээлгелерин башкының дузазы-биле тодарадыр.*
- грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектерининг аайы-биле кылыг сөзү, наречие, ат орнун өске чугаа кезектерининг аразындан ылгап таныыр;
- кылыг сөзү, наречие, ат орнунун морфологтуг демдектерин болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
- бөдүүн, нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн, кылыг сөзүнүн болур, болбас хевирлерин тодарадыр;
- кылыг сөзүнүн эге хевирин тодарадыр;
- нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн тургузар, оларның канчаар тургустунганын тайылбырлаар;
- чогаадылга кожумактары-биле кылыг сөстөрүн тургузар;
- наречиени өске чугаа кезектеринден тургузар;
- кылыг сөзүнүн наклонениезин тодарадыр, ооң хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар;

– болуушкун наклонениезинин үелерин тодарадыр: эрткен үе (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үе (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе)

– наречиенин бөлүктөрүн тодарадыр: үенин, туруштуң, сорулганын, ылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң.

– наречиелерни тургузар, оларны шын бижиир;

– ат орнунуң бөлүктөрүн тодарадыр: арынның, айтырыгының, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары;

– ат оруннарын өскертир (сан, падеж, арын);

– тодаргай эвес ат оруннарын шын бижиир;

– *силер, болар* деп ат оруннарын тыва чугаа этикединге дүүштүр ажыглаар;

– кылыг сөстөрүн, наречиелерни, ат оруннарын аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар.

– кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазын кылыр;

Синтаксис

– кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;

– сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөстү тодарадыр;

– домакта логиктиг ударениени тодарадыр;

– сөзүглелден бөдүүн домакты тывар; делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактарны чижектерге көргүзөр;

– чугаалаар сорулгазының аайы-биле медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын болгаш алгы домаан тодарадыр;

– бөдүүн домактың долу синтаксистиг сайгарылгазын кылыр; домак кезигүүнеринин кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин

– тодарадыр;

Чугаа культуразы

– тыва литературлуг дылдың лексиктиг нормаларын сагыыр.

Тыва дыл. 6класс

Катаптаашкын – 7 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлөвилел дээш о.ө.) – 8 шак.

Теория болгаш практика – 53 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 6 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, К.Б.Доржу, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек. 2015ч.
2. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу.2001ч.
3. «Тыва дыл. 6 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2022ч. ООО Издательство «Офсет» (электроннуг хевир)

Дылдың кезектери	№	Кичээлдин темалары 1-ги улдуң	Шак тар саны	Ай,хүннери	
				План езугаар	Херек кырында
I-ги кезек Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	1		1ш	04.09	
5класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	2	Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили	1ш	06.09	
	3	Фонетика болгаш орфоэпия	1ш	11.09	
	4	Орфография. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгасы	1ш	13.09	
	5	Морфология болгаш синтаксис	1ш	18.09	
	6	Чугаа чорудулгасы болгаш чугаа культуразы Чугаа чорудулгасынын хевирлери	1ш	20.09	
	7	Сөзүглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказы	1ш	25.09	
	8	Тыва дылдың словарьлары. Очулга словарьлары	1ш	27.09	
	9	Эдертиг. Зоя Космодемьянская.(Э.ч.арын11)	1ш	02.10	
II-ги кезек Лексика болгаш фразеология	10	Эдеригниң сайгарылгасы. Тыва дылдың лексиказының тывылган угунуң аайы-биле бөлүктээри.Ниити түрк лексика.Ниити түрк сөстөрнүң онзагайы. Ниити түрк лексиканын болуктери.	1ш	04.10	
	11	Өске дылдардан сөстөрни үлегерлеп алыры. Моол дылдан үлегерлээн сөстөр.	1ш	09.10	

	12	Кыдат дылдардан улегерлээн сөстөр	1ш	11.10	
	13	Төвүт дылдан үлегерлээн сөстөр.	1ш	16.09	
	14	Орус дылдан үлегерлээн сөстөр.	1ш	18.10	
	15	Хыналда диктант.Үделге.(Д.ч.арын 74-75).	1ш	23.10.	
	16	Частырыглар-биле ажыл. Ниити өөрөнгөн темаларга катаптаашкын.	1ш	25.10	
		2-ги улдуң			
III-кү кезек Тыва дылдың лексиказының ажыглалының аайы-биле бөлүктери	17	Тыва дылдың лексиказын ажыглалының аайы-биле бөлүктээри. Ниити ажыглалдың сөстери.	1ш	08.11	
	18	Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер).	1ш	13.11	
	19	Чаа сөстөр (неологизмнер).	1ш	15.11	
	20	Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери. Диалектизмнер.	1ш	20.11	
	21	Мергежил сөстери болгаш терминнер.	1ш	22.11	
	22	Жаргонизмнер.	1ш	27.11	
	23	Лексиктиг сайгарылганың чуруму. Лексиктиг сайгарылга	1ш	29.11	
	24	Лексикага катаптаашкын.	1ш	04.12	
III-кү кезек Ономастика	25	Ономастика дугайында билиг.Топонимнер.	1ш	06.12	
	26	Гидронимнер.Этнотонимнер.Антронимнер.	1ш	11.12	
	27	Зоонимнер. Космонимнер.	1ш	13.12	
IV-кү кезек Фразеологизмнер	28	Фразеологизмнер дугайында билиг. Фразеологизмнер.	1ш	18.12	
	29	Синоним фразеологизмнер. Антоним фразеологизмнер.	1ш	20.12	
	30	Хыналда диктант.Үш белдир.(Д.ч арын 79-80)	1ш	25.12	
	31	Частырыглар-биле ажыл. 2-ги улдуңда ниити өөрөнгөн темаларга катаптаашкын.	1ш	27.12	
		3-кү улдуң			
VI-гы кезек Морфология Кылыг сөзү	32	Кылыг сөзүнүң утказы,грамматиктиг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.	1ш	10.01	
	33	Кылыг сөзүнүң уткалыг бөлүктери.	1ш	15.01	

	34	Кылыг сөзүнүң дөзү. Кылыг сөзүнүң чогаадылгазы.	1ш	17.01	
	35	Морфологтуг арга. Синтаксистиг арга.	1ш	22.01	
	36	Бөдүүн, нарын,составтыг кылыг сөстери. Кылыг сөзүнүң болур болгаш болбас хевирлери. Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлери.	1ш	24.01	
Кылыг созунуң залогтары, видтери	37	Кылыг сөзүнүң залогтары	1ш	29.01	
	38	Кылыг сөзүнүң видтери. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы	1ш	31.01	
Кылыг сөзүнүң наклонениелери	39	Кылыг сөзүнүң наклонениелери.Кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениези болгаш ооң үелери.	1ш	05.02	
	40	Болуушкун наклонениезиниң эрткен уези.Эрткен үениң кылыг сөзүнүң арын,санга өскерлири.	1ш	07.02	
	41	Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы	1ш	12.02	
	42	Болуушкун наклонениезиниң амгы үези. Амгы үениң кылыг сөзүнүң арын,санга өскерлири.	1ш	14.02	
	43	Болуушкун наклонениезиниң келирүези. Келир үениң кылыг сөзүнүң арын,санга өскерлири.	1ш	19.02	
	44	Кылыг сөзүнүң дужаал наклонениези.Кылыг сөзүнүң даар наклонениези.	1ш	21.02	
	45	Кылыг сөзүнүң чопшээрел наклонениези.Кылыг сөзүнүң кызыгаарлаар наклонениези. Кылыг сөзүнүң хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары	1ш	26.02	
Наречие	46	Наречие, ооң грамматиктиг демдектери,синтаксистиг хүлээлгелери.	1ш	28.02	
	47	Наречиелерниң тургустунары,оларны шын бижири. Наречиелерниң тургустунар өске аргалары.	1ш	04.03	
	48	Наречиелерниң уткалыг бөлүктери.Үениң наречиези.	1ш	06.03	
	49	Туруштуң наречиези. Кылдыныг аргазынын наречиези.	1ш	11.03	
	50	Чылдагаанның, сорулганың,хемчегниң наречиелери.Наречиелерни өске чугаа кезектеринден ылгап алыры.	1ш	13.03	
	51	Хыналда диктант. Мөңгүн –Тайга.(Д.ч арын 83-84).	1ш	18.03	
	52	Частырыглар-биле ажыл	1ш	20.03	
		4-кү улдуң			
Ат орну	53	Ат орнунуң утказы болгаш грамматиктиг демдектери.Ат орнунуң бөлүктери.	1ш	01.04	
	54	Арынның ат оруннары .Айтылганың ат оруннары.Айтырыгның ат оруннары	1ш	03.04	
	55	Тодаргай ат оруннары.Тодаргай эвес ат оруннары.	1ш	08.04	

	56	Ат оруннарынга катаптаашкын. Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазы.	1ш	10.04	
VII-гы кезек Синтаксис Сөс каттыжышкыны	57	Синтаксистиг грамматиктиг кезээ болуру.Сөс каттыжышкыны.Сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөс.	1ш	15.04	
	58	Сөс каттыжышкынының эге хевири.Сөс каттыжышкынының тургузуу.	1ш	17.04	
	59	Сөс каттыжышкынынга катаптаашкын. Сөс каттыжышкынынын сайгарылгазы.	1ш	22.04	
Домак 6 класска өөренген чүүлдеринге ниити катаптаашкын	60	Бодуун домак дугайында билиг.Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарнын хевирлери. Медээ домаа. Айтырыг домаа.	1ш	24.04	
	61	Кыйгырыг домаа.Алгы домаа.	1ш	29.04	
	62	Домактың грамматиктиг ооргазы.Кол сөс.Сөглекчи.	1ш	06.05	
	63	Бөдүүн домактарның тургузуунуң аайы-биле янзылары	1ш	08.05	
	64	Бөдүүн домакка ниити катаптаашкын. Синтаксистиг сайгарылга кичээли.	1ш	13.05	
	65	Хыналда диктант. Дыштанылгада.(Д.ч арын 128)	1ш	15.05	
	66	Частырыглар-биле ажыл. Лексикология.	1ш	20.05	
	67	Кылыг сөзу Наречие.Ат орну	1ш	22.05	
	68	Сөс каттыжышкыны.Домак. Ниити чылда өөрөнгөн темаларга катаптаашкын	1ш	24.05	